

Др Најшаша Деретић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ КОРУПЦИЈЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ¹

Сажетак: Учвршћивање феудалних односа у српским областима (Рашке и Дукље-Зетле) било је сјоро и крејало се дуго у оквирима родовско-племенских односа и усјанова у периоду од друге половине IX века до XIV века. С настанком средњовековне српске државе и с развојем чиновничкој апарата, са специјализацијом у судској пракси и финансијама, долази до појаве нове врсте људи – судије и људи који се баве правдом, службеници феудалних господара... Што је чиновнички апарат разгранатији, то су и понашања људи девијантнија. Нису им сјране разне злоупотребе (проневера, изнуда односно, подмићивање, клевета, прекомерне наплате дажбина и разне преваре из области које су се тицале владаревих финансија). Са све већим класним раслојавањем у друштву, издвајају се имућни и они који то нису. Они први се све више репродукују и из редова првоваца и занатлија, којима ипак нису сјрана девијантна понашања. Томе је свакако допринела чињеница, да ујркос начелној припадности византијском цивилизацијском кругу, српска средина није била имуна ни на западне утицаје, који су стизали највише посредством приморских градова, али ипак и из Угарске и других европских земаља. На понашања људи средњовековне Србије има утицаја и црква која је и на српском средњовековном јулу била значајна економска, идеолошка и политичка снага.

Кључне речи: средњовековни друштвени односи, јачање централне власти, девијантна понашања нове категорије људи, Душанов законик ...

---

¹ Рад је посвећен Пројекту: "Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)" чији је носилац Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

%

Овај рад је наставак приче о корупцији као друштвено-штетној појави коју познају сва друштва: од Старог, Средњег до Новог века. Балканско полуострво је у време насељавања Словена, припадало Источном Римском Царству (Византији)², о чијим смо појавним облицима корупције, већ говорили у једном од проших радова.³ Византија је била уређена на начелима римског права које је важило у јавном и приватном животу. Констатација да је "српско средњовековно царство по својој суштини било, ништа друго, до словенски облик дотадашњег византијског царства"⁴, имаће одраза и те како на друштвене прилике тога доба. Први људи наших племена, онако неписмени и непросвећени, у додиру са обичајима романизованих староседелача (Келти, Илири, Трачани) и са римским редом и римском администрацијом које су затекли – тешко су се сналазили. После неминовних размирица, наступио је миран "суживот"; Византија словенским сељацима даје на обраду мање земљишне поседе; услов је био да плаћају порез и да служе војску.⁵

² Начини словенске колонизације Балканског полуострва нису познати у свим појединостима. Док су германска племена стварала нове државе на западу Европе, Словени су још мирно седели у својим равницама, далеко од Средоземља, колевке античке цивилизације. Скоро да постоји општа сагласност да су стари Словени, крећући се из своје закарпатске постојбине, одлазили у разним правцима: ка југу, истоку и ка западу, па се сходно томе деле на Јужне, Источне и Западне Словене. Када је кренула позната "сеоба народа", Балканско полуострво у време насељавања Словена припадало је Источном римском царству, а Византија је тада (до 602.) држала у својој власти цело Балканско полуострво. Временом, у средњем веку, доћи ће до поларизације интересних сфера, па ће у источним крајевима завадати византијски тип феудалног друштва, док ће у западним крајевима Балкана бити заступљена западноевропска варијаната феудалног друштва.

³ Први део овог рада објављен је у Зборнику Правног факултета у Новом Саду бр. XLVI (1/2012), стр. 399, под насловом: "*Различити облици корупције у њравној историји*", где је обрађен проблем корупције у појединим државама Старог века. Други део овог рада објављен је у Зборнику Правног факултета XLVI, 4/2012, стр. 277, под насловом: "*Појавни облици корупције у средњем веку*". О корупцији као друштвено штетној појави, аутор говори још у два рада: "*Крајњак осврћ на crimen repetundae - кривично дело њримања мийа, злоујојребе њоложаја, незаконитије најлатије... у римском њраву*", објављен у часопису за правну теорију и праксу - *Правна реч*, Бања Лука 2011; и "*Случајеви calumniae (сйлејшкарења, лажној оићуживања, шиканирања и кажњавање итйих у римском њраву*", објављен у Зборнику за 2011 годину радова Правног факултета са седиштем у Косовској Митровици, стр. 161-173.

⁴ С. Новаковић, *Средњовековна Србија и Римско њраво*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 3/1906, стр. 5.

⁵ Ранофеудални византијски владари су словенским сељацима давали мање земљишне поседе за обрађивање, као и робовима, при томе задржавајући неке облике личне и имовинске зависности. За разлику од робова који су својина господара, словенски сељаци – кметови, су везани за земљу и нису могли да је напусте. У том циљу је уведен систем пореза (*capitatio iugatio*), где се за основ узима човек који обрађује земљу (*caput*) и одређена површина земље (*iugum*), која се мењала зависно од плодности и од културе која се на њој гаји.

Друштвене прилике Јужних Словена по доласку на Балкан који су живели у родовско-племенскоме уређењу, огледале су се у томе да је на челу сваког племена био родовско-племенски старешина. Он је као "први међу једнакима" био личност која ужива највиши углед и поверење као мудар, храбар и праведан човек. Са класним раслојавањем друштва на богате и сиромашне, поједине племенске старешине и поједини родови почињу да се издвајају богатством, јер добијају већи део ратног плена, плоднију земљу. Класно раслојавање друштва на богате и сиромашне, послужило је као основа крајем VI и почетком VII века, за стварање првих племенских савеза, из којих ће се касније (у IX веку) развити и прве словенске државе. Византијска управа је словенским војсковођама и племенским старешинама додељивала извесна достојанства која су имали и поједини византијски царски чиновници (жупани, архонти...) и тиме би их учинили самосталним (али и покорним византијској управи). Временом се створила племенска аристократија у виду удеоних кнежева. То су били појединци из угледних великашких породица који су често својим умећем успевали да се у некој области уздигну изнад своје околине, а понекад и да заузму нешто од суседних земаља, те да на тај начин учврсте фактичким путем своју власт и постану ранофеудални господари. Околност да су племенске старешине биле једини регулатори мира и стабилности у племену, помогла је да им се повери и прво вршење државне власти.

Један од удеоних кнежева био је и Стефан Немања који је за време своје дуге владавине (1166-1196) успео да ојача самосталну српску државу. У теорији постоји скоро општа сагласност да, најзначајнију творевину Срба, од досељавања на ове просторе, па до краја XVIII века, представља држава Немањића чије је темеље поставио Стефан Немања. Стога и не чуди што се средњи век у случају српских земаља, уобичајено у историографији изучава на узорку нешто већем од три века; ранија раздобља средњег века, која претходе стварању државе под династијом Немањића крајем XII века, готово су непозната са становишта наше теме.⁶ Средњовековна Србија из времена династије Немањића је била држава у правом смислу речи; имала је државну и политичку самосталност.

Структура становништва у средњовековној Србији није била једноставна. Тадашње становништво је подељено на: *власџелу*, *себре* (зависни сељаци - меропси, власи, сокалници и сеоске занатлије – мајсторије, отроци – нека врста робова, сеоско свештенство), *џрађане*, *сџиранце*.⁷ Највиши

⁶ С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, *Приватни животи у српским земљама средњега века*, Београд, 2004, стр. 11.

⁷ Подела преузета од: Д. Јефтић, Д. Поповић, *Народна џравна историја*, Београд, 2003, стр. 42-51.

феудалац је владар, а иза њега и испод њега постоји замршена хијерархија више и ниже властеле (световна и црквена, мала и велика, властеличићи, властела баштиници и пронијари). У обављању државних послова владар се ослањао управо на поданике из редова: феудалне властеле, свештенства и представника градских власти самоуправних приморских градова. Поједини припадници наведених поданика често су били актери разних видова "злоупотребе положаја".

Успостављем државе у правом смислу речи, уз коју иде чиновнички апарат, доћи ће до великих промена. Измениће се карактерне особине наших предака, које налазимо у византијским изворима (у делима Прокопија, Псеудо-Маврикија, Константина VII Порфирогенита...), који их помињу као слободољубив и поносит народ који живи у родовско-племенском уређењу, бави се сточарством, земљорадњом, ловом и риболовом, и спретни су ратници, воле слободу и не допуштају да се њима влада.⁸ Томе ће најпре допринети тржиште и новац који проширују видике средњовековном човеку, у читавој Европи, па тако и на простору средњовековне Србије (која је тада била део Европе). Новац као средство плаћања појављује се у доба економског напретка државе на прелазу из XIII у XIV век; то су биле прве сребрне коване емисије српског динара. По угледу на Венецију стваран је монетарни систем који је почивао на експлоатацији богатих рудника сребра. Временом је квалитет српског новца побољшаван. Средњовековни Срби су тако не само ратовали већ су и привређивали и пословали. Људи постављају у средиште материјалну богаство; човек све више почиње да мисли на зараду и лагодан живот. То се првенствено односи на онај друштвени слој који је уз владара. Долази до појаве нове врсте људи: оних са специјализацијом у судској пракси и финансијама. Поред судија и људи који се баве правдом, ту су и чиновници феудалних господара који су задужени за реализацију владаревих *реџалија* (поклисари, севасти, прахтори, кастрофилаксии...); трговци, занатлије...

Велики утицај византијског права на српско средњовековно право, огледа се у многим преводима византијских извора, који мада често у скраћеном облику, прилично прецизно регулишу поједине области где је могло доћи до "злоупотребе положаја". Поред византијских извора права, важан извор историје српског средњовековног права чине и повеље појединих владара. Повељама, као некој врсти "даровница", српски владари су поклањали поседе и установљавали повластице црквама, манастирима, властели и градовима. Једна од првих таквих је *Повеља краља Стефана Првовенчаног манастиру Жичи из 1220. године*⁹, којом се манастир Жича

---

⁸ Д. Јефтић- Д. Поповић, нав. дело, стр. 3.

⁹ Поред манастирских повеља, практиковане су и световне повеље, којима су владари придобијали поједине представнике властеле тиме што су: потврђивали њихове поседе, да-

одређује за место где ће се обављати поступак устоличења краљева, архиепископа, епископа и игумана. Наведена Повеља говори о свештенству које је било важан друштвени слој у средњовековној Србији; по свом значају, снази и утицају, долази одмах иза владајућег слоја. С обзиром на то, да у средњовековној српској држави, црква игра важну улогу у њеном друштвеном и политичком животу јер је располагала са огромним земљишним поседом, владари су настојали да уреде односе унутар цркве. Црква (односно свештена лица) као моћни феудалац, са великим привредним и политичким утицајем на тадашња збивања, вероватно да није била имуна на разне видове понашања која бацају сенку на једну од основних хришћанских идеја о чистоти тела и душе, односно једне од божјих заповести: "Не кради"..., што је водило неоснованом богаћењу појединаца. У наведеној Повељи у ставу три, између осталог се каже: "...ишїо ѿришїиче од ѿоїова или од Влаха или земљишних људи, ишїо чини "ѿоїовску бир" која се узима од људи – да се ѿа цела узима за ову цркву".¹⁰

И поред околности да су сеоски свештеници морали да плаћају епископу извесне дажбине, свештенички статус је представљао извесну привилегију; свештеници су без обзира на разлике у положају,¹¹ имали приход (бир) који су убирали од мeroпах (зависних сељака). Да наведене дажбине коју је становништво дуговало свештеницима (бир), као и дажбина у корист епископа (врховина), нису биле једини предмети злоупотреба, говори и став четири и став деветнаест Повеље, који се односе на накнаде по основу обраћања црквеним судовима, као и глобе које су плаћане због нео-дазивања на позив суда. Како би се онемогућиле злоупотребе приликом обраћања појединаца црквеном суду ради заштите, у ставу четири децидно стоји: "... а у друїим еїискоїијама (мимо Жичке) уколико у њих улазе жуїе, дворски ѿроїоїоїа ѿреба да узима ѿоловину ѿоїовске бири; а ѿошїо врховина иде ѿоїовима, ѿроїоїоїа не ѿреба да узима део шїоїа, већ шїо узима еїискої".¹² Повељом је још у деветнаестом ставу прописано да накнада за поменуто обраћање (рука), као и глоба за нео-дазивање на судски позив (їечайї), иде црквеном суду, а не епископу... Иначе је назив "їроїоїої", односно "їроїа" био почасни чин у православној цркви и односио се на свештеника под чијим су надзором сви свештеници из дела једне еписко-

ривали им нове поседе и области, дају им привилегије и функције. Владаре је, често, на војне походе подстицала и сама властела јер се тако још више богатила.

¹⁰ Наведено према: Љ. Кркљуш, *Одабрани извори из їравне исїорије срїскої народа*, Нови Сад, 2003, стр. 21.

¹¹ Разликовале су се три категорије попова: они којима је господар дао више од три њиве за њихово издржавање, попови баштинници и попови који су добили три или мање од три њиве.

¹² Опширније: Љ. Кркљуш, нав. дело, стр. 21.

пије. Задатак им је био да путују по земљи и допуњују недостатке у понашању свештенства и верника.¹³ Његово увођење се приписује утемељивачу самосталне Српске цркве, светом Сави.¹⁴ Вероватно да је законодавац, децидно прописујући наведена правила, хтео да предупреди девијантна понашања наведених актера, који су падали у искушење да посегну за нечим што им не припада и тиме се неосновано обогате.

Са праксом додељивања Повеља, које су о облику даровница, прописивале и обавезе онеме коме су намењене, наставили су и каснији средњовековни владари. Тако је Срефан II Милутин својом *Повељом о обнављању манастира Св. Борђа близу Скопља*, између осталог тражио да у обављању тог задатка нико други, осим њега не буде оптерећен, а да за узврат само поменути манстир тј. његов епископ, може убирати све глобе (*рука* - давање јемства у току парнице; *йечай* - глоба за неодазивање на судски позив) и таксе (*йис*, *домнина*) византијског порекла. И после више од једног века, наведено понашање свештених лица је било актуелно. У чл. 29. Душановог законика децидно је било предвиђено да "*ако се нађе који уйравийељ црквени да је йримио мишо, да му се расйе све шйю има*".¹⁵ Појам "расути" односио се на то да се окривљеном за мито целокупна имовина одузимала и уништавала.

Занимљиво је да најважнији правни споменик средњовековне Србије, Законик цара Стефана Душана, познатији као *Душанов законик* (из 1349. одн. 1354. год.)¹⁶, није ни у ширем ни у ужем смислу регулисао појам злоупотребе "службеног положаја", иако је садржао доста одредби у који-

¹³ Р. Грујић, *Средњовековно српско йарохијско свешйенство*, Скопље, 1923, стр. 45-49.

¹⁴ Српске земље су након поделе хришћанске цркве (1054. године на Западно - католичку и Источну - православну, са средиштима у Риму и Цариграду), потпале под власт цариградског патријарха. Након четвртог крсташког рата чији је исход био заузимање Цариграда и формирање Латинског царства (1204-1261. године), седиште цариградске патријаршије било је у Никеји. Након слома Византије 1204. године, цар и патријарх су столовали у Никеји. Никејска патријаршија се отимала с охридском, која је била на земљишту епирске деспотовине, такмаца никејског царства. Актом никејског патријарха српска црква је осамостаљена и издвојена из јурисдикције охридске архиепископије. Права историја српске народне цркве почиње, 1219. године када је дипломатским путем издејствовано посвећење првог српског архиепископа, св. Саве. Потпуну самосталност српска црква ће постићи 1346. године уздицањем архиепископије на степен патријаршије. Канонско признање овога чина доћи ће тек 1375. године када цариградски патријарх призна српску патријаршију. Видети опширније: Д.Јефтић –Д.Поповић, нав. дело, стр. 39-40.

¹⁵ Законик цара Душана, Струшки и атонски рукопис, Београд, 1975, стр. 171.

¹⁶ Познато је да је Душанов законик донет у два дела, на два сабора. Први део донет је на сабору у Скопљу 1349, а други део на сабору у Срезу 1354. Оригиналан текст Законика није пронађен, али је пронађено 25 рукописа насталих у периоду од XIV - XIX века. При томе се Струшки и Атонски рукописи узимају као најстарији рукописи Душановог законика, те се стога и сматрају најоригиналнијим текстом феудалних држава тог доба.

ма се говори о злоупотреби од стране феудалне властеле, других повлашћених слојева и државних службеника. Очигледно је да Законик под оним што се прописује као злоупотреба подразумева вршење службе кршењем закона у корист или на штету другог.

За време владавине цара Душана, 1347. године преведена је Синтагма Матије Властара из 1335, тзв. *Јустинијанов законик*. Поменути законик садржи делове византоијских зборника: Еклоге, Прохирона (од чијег је превода настао Номоканон Св. Саве) и Земљорадничког закона. Да су поједини зборници византијског права потпуно у духу хришћанске доктрине и човекољубља, доказ су и Еклоге из 726. године које инсистирају на правичном суђењу које је једино могуће уколико се из судова одстране корумпиране и пристрасне судије. Једном речју, судије треба материјално обезбедити да их нико не може поткупити па ће они објективно судити. Под утицајем наведених одредби и у Душановом законик у чл. 163. изричито стоји да *"Све судије суде само њо закону, а да не суде њо страху од цара"*. Судије су биле слободне да суде, али су биле и заштићене од стране законодавца јер је у чл. 106. било прописано да *"ко се нађе да је осрамоћено судију, ако буде власћелин, да му се одузме све, а ако село, да се расће и оћлени"*. Од више судова које срећемо у средњовековној Србији (патримониални, црквени, државни, градски, владаочев, станак) једино је рад државних судија подробно регулисан у Душановом законик у. Државне судије су судиле у средишту своје области или путујући по области (српској властели и себрима који су непосредно потчињени владару). При томе, судије нису смеле да на путу "убирају" оброк за своје издржавање, односно: *"Кад њод судија иде њо земљи царевој и својој области, да није власћан узети оброка силм, ни било шћо друћо осим њоклона шћо му ко њоклони од своје воље"*.¹⁷

Нису само судије биле под лупом "јавности" него и поротници. Уколико би се поротници криво заклели – стизала их је тешка имовинска казна и губитак части. О томе у чл. 144. пише: *"Који се њорочиници закуну и оћласе њравим коћа њо закону ња се њосле њоћ оћравдања нађе исћинићи доказ кривице у оноћа оћравданоћа коћа су оћласили кривим, да узме цар од њих њорочиника вражду (ћлоба за убисћиво) њо њисућу њерћера, а њоћом да се њим њорочиницима не верује. И ако се изнађе да су знајући криво оћравдали, или дали, или неко мисћо узели, када њлаће оно шћо је најред речено да се заћоче у друћом крају нећознаћом"*.¹⁸

Своју привредну и политичку моћ средњовековни српски владар је јачао преко *рећалија* (искључивих права владара на поједине изворе прихо-

¹⁷ Чл. 105. Атонског преписа Душановог законика.

¹⁸ Наведени препис Душановог Законика, стр. 199.

да). Неовлашћено присвајање прихода који су се прикупљали за владара, било је веома често. Ту пре свега спада непосредни порез на земљу (*соће*) који је дуговала властела (у житу или новцу) и она га је убирала од свих зависних домаћинстава. У Душановом законику у чл. 42 предвиђена је обавеза плаћања соћа. Њена висина је износила 1 перпер или кабао жита годишње. Приморски градови, Бар и Будва, плаћали су српскоме владару посебан порез, назван *акросџих*, у висини од 100 перпера годишње. Дубровчани су у српску дворску касу плаћали годишњи данак од 2000 перпера. Тај се данак звао *српски* или *свешодмиџарски доходак*. Од осталих регалија закон помиње тзв. *жировнину* (чл. 190). Тим чланом је предвиђено да владар има право на половину жира који роди у жупи. Ово право је у посредној вези са још једном регалијом - право првенства продаје меса на трговима. Пошто је сточарство било врло развијено, а жир се користио за узгајање свиња, услед велике производње меса, српски владар је одредио да он има предност код продаје меса. Још једна поданичка обавеза звала се "*ѿомоћ*"; то је био ванредни намет који се практиковао у случају женидбе или крштења царевог сина. У чл. 198 прописан је рок за његово давање: властелина који порезу није платио, цар може да "свеже" и држи на своме двору "*докле ѿлаџи двојином*".¹⁹ Од осталих дажбина које су се сливале у владареву касу, а које су могле бити присвојене од неовлашћених лица, у Законику су споменуте: *удава* – самовласно хапшење за дуг; *одбој* - глоба због супростављања судским извршитељима; *ѿрестѿој*- казна због недолазка на суд; *ѿриселица* – право на коначење, исхрану и спровођење државног чиновника који се затекне у месту ван пребивалишта; *ѿојка* – глоба која се плаћа због сукоба око имања или међе...

У регалије неки аутори убрајају и коришћење *рудној блаѿа* и *ковање новца*. То није у теорији опште прихваћено иако има аутора који бар када је у питању ковање новца, полазе од тога да се то посредно види из обавезе златара да станују у граду, ради контроле њиховог рада и забране да други златари, осим оних које је цар одредио, кују новац (чл. 158). Колико је то било важно показује и одредба из Закона која гласи: "*Ако се нађе златѿар у граду да кује ѿајно новац, да се златѿар сажеже, а град да ѿлаџи глобу шѿо рече цар*"; "*а ако се нађе златѿар у селу да ѿајно кује новац, да се село расѿе* (расели, а имовина одузме и уништи), *а златѿар да се сажеже*".²⁰ Поред опште забране ковања новца, свима онима које цар није овластио, практиковале су се и друге предострожности. Новац се посебно мерио (посебно златни и сребрни), ради утврђивања његове стварне вредности. Ово је нарочито било важно не само због постојања кривотвореног

¹⁹ Опширније о регалијама видети код: Д.Јефтић- Д.Поповић, нав дело, стр. 36.

²⁰ Чл. 160. и чл. 161. Атонског преписа.

новца, већ и због појаве опсецања златника, гроша и динара, којима је тежина намерно смањивана, како би се остварила додатна вредност.²¹ Да и цареви опуномоћеници за ковање новца нису били имуни на злоупотребе у вези са истим, показује пример извесног цариника кнеза Лазара, Мароја Вучинића, који је 1371. године држао под закуп рудник, али је због изrade лажних гроша био је затворен и кажњен глобом од сто литара сребра.²²

Пракса кривотворења новца није престајала, већ да је и у позном средњем веку све више узимала маха, о чему сведочи *Закон о рудницима* деспота Стефана Лазаревића (1389-1427) из 1412. године, где је за фалсификовање новца одређена казна - одсецање палца и новчана глоба.²³ Таква казна је свакако последица утицаја византијског зборника Екологе где су за актере разних "нечасних" радњи, предвиђене ригорозне казне: шибање, одсецање језика, носа, руку, ослепљивање, шишање и паљење косе и браде, "што је у супротности са прокламованим циљем да се зборник доноси ради веће хуманости".²⁴ Појаве кривотворења новца ће ишчезнути тек са нестанком самосталности српске државе, када је и прекинуто ковање новца.

Од осталих извора прихода владара који су били предмет злоупотреба, треба поменути и посебне *дажбине* добијане по основу *царина* - које су често даване у закуп. Душанов законик говори о царевим трговима, о обавези властеле и царевих цариника да пуштају људе да иду на царева тргове, о казнама у случају задржавања људи од стране властелина или цариника.²⁵ О царинама се непосредно говори у уговорима са Дубровником где се упућују дубровачки трговци где ће плаћати царину. Како се посебно зарађивало на повећању закупнина царина, цариници су често апострофирани као виновници разних злоупотреба. Тако се у изворима помињу извесни цариници, војвода Богдан и Радослав Занчић, који су у Сребрничкој ковници у више наврата израђивали лош новац деспота Ђурђа Бранковића (1427-1456); у свакој литри метала налазила се једна трећина бакра.²⁶

Једна од одлика средњег века је и настанак новог сталежа – сталежа грађанства. Супротно од средњовековног западноевропског грађанина, у средњовековној Србији се не може говорити о "грађанству" као трећем сталежу (поред властеле и себара), али може о становништву које живи у новонасталим српским средњовековним градовима. При томе се разликују три категорије: становништво градова које живи у унутрашњости средњо-

²¹ С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, нав. дело, стр. 299.

²² М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, II, Београд, 1955, стр. 18 и 20.

²³ М. Динић, нав. дело, стр. 81.

²⁴ С. Аврамовић, В. Станимировић, *Ујоредна љавна традиција*, Београд, 2007, стр. 171.

²⁵ Чл. 112- чл.114. Атонског преписа.

²⁶ М. Динић, исто, стр. 80.

вековне Србије, становништво које је живело у приморским градовима и становништво освојених грчких градова.²⁷ Градови у унутрашњости Србије били су рударски и трговачки центри, са претежно старим насеобинама саских рудара и дубровачких трговаца.²⁸ Дубровачки трговци и саски рудари уживају извесне личне привилегије (слободу кретања и слободу трговине), док српско становништво у градовима не ужива никакве привилегије, али зато: подноси економске терете, издржавају управне органе, плаћају доходак владаревом обласном намеснику (кефалији), своје производе уместо за два динара, морају да продају за један динар, дугују работе (градозиданије), плаћају глобу ако се у њиховом граду нађе златар који тајно кује новац, град са околином одговара за штету која се учини разбојништвом и крађом. Тешка судбина је чекала господаре градова који би се оглушили о обавештење да је у њиховом граду и околини учињено неко разбојништво или крађа. Кажњавани су казном као и виновници тих недела: "... разбојник да се обеси сѣрмоглавце, а лојов да се ослеји, а ѿсѿодар села или града да се доведе свезан к цару да ѿлаѿи све шѿио је учинио лојов и разбојник..."²⁹

Становништво приморских градова имало је своју самоуправу; становник приморског града био је припадник своје градске општине; градска општина је као целина ипак била у правном односу са српском државом у којој је представљала посебну и повлашћену самоуправну јединицу. Приморски градови у средњовековној Србији (Котор, Будва, Бар) развијају се преко трговине и занатства; имају чак и своје статуте чиме задржавају аутономни положај. Управо је један од начина на који су средњовековни Срби упознали византијско јавно и приватно право била и "трговина са византијским становништвом и контакти са управним апаратом византијских царева".³⁰ Тако и трговци почињу да се издвајају као нова категорија људи који се појављују у средњовековној Србији. Како је нејасна граница између трговца и зеленаша, трговца тога доба прати "давнашња сумња, из антике, а још јача у хришћанству (Исус је трговце истерао из храма)"³¹, да су

²⁷ Наведена подела је преузета од: Д. Јефтић, Д. Поповић, нв. дело, стр. 40-50.

²⁸ Око рудника: Брсково, Трепча, Ново Брдо, Рудник настали су нови градови и тргови као што су: Приштина, Вучитрн, Пријепоље и др.. Они су били под директном влашћу владаревог управника.

²⁹ Чл. 134. - чл. 137. Атонског преписа Душановог законика.

³⁰ Остали начини упознавања са византијским правом били су преко цркве и законодавне делатности српских владара. Тако се "код средњовековних Срба јавља свест о праву, записаним законима, писаним уговорима, што је цивилизацијски посматрано био велики напредак, јер су српска племена пре досељавања на балкански простор живела по обичајном, незаписаном праву", наводи: А. Маленица, *Римско право*, Нови Сад, 2008, стр. 112.

³¹ Ж. Ле Гоф, *Човек средњеј века*, Београд, 2008, стр. 26.

они разним финансијским малверзацијама склони богаћењу на рачун других. Поједине судије које су одлучивале о честим спорењима трговаца, ни су биле имуне на разне малверзације и злоупотребе свог положаја. С друге стране, због неспособности феудалне државе да спречи самовољу својих поданика на нижим нивоима, узимање правде у своје руке, било је често. Тешко се искорењивао средњовековни обичај тзв. *рејресалија*, који је оштећеном припаднику једне заједнице давао право да штету намири не увек од кривца, него од било ког припадника заједнице којој кривац припада. Као потврда наведеног, може послужити приказ сведочења једног Србина из Захумља који је 1280. године пред дубровачким судом изјавио да је одређеног дана видео свог познаника Грдана и његовог сина Братислава како стоје поред пута недалеко од дубровачко-српске границе. Када је пришао и упитао их шта раде, одговорили су му да су им Дубровчани нанели неку штету и да сада чекају да наиђе било који Дубровчанин да се на њему намире...³²

ЗАКЉУЧАК

И у српској средњовековној држави увек је било оних који су хтели да остваре неку корист или привилегију, на шта нису имали право према постојећим моралним и правним нормама. Такви људи да би дошли до противправне користи вешто су прибегавали корупцији као методу за остварење тог циља, па су давали поклоне (у роби или новцу), чинили разне услуге (материјалне и сл.) или друге погодности ономе или онима од којих је зависило остварење те користи. Поред подмићивања, у средњовековној српској држави присутни су и други облици корупције: незаконите одн. прекомерне наплате разних дажбина, као и задржавање дела истих, пристрасност у судским споровима, самовласно узимање правде у своје руке... У периодима слабљења централне власти посебно је било актуелно и пљачкање путника, преко разбојничких скупина којима је заседа на друму била стално радно место, до обичних крадљиваца који су вребали путнички товар чекајући тренутак непажње да стекну изненадну добит.³³ Због тога у *Душановом законнику* постоји читав низ одредби којима је пооштрена одговорност разних чинилаца задужених за безбедност путника и њихове имовине, претећи им, да ће лично морати да надокнаде штету коју путник претрпи док је у њиховој бризи.

Кроз прохујале векове, бирократија је нажалост, на овим нашим просторима успела да наметне "корупцију" као метод за стицање разних еко-

³² Опширније: С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, нав. дело, стр. 212.

³³ С. Марјановић-Душанић, Д. Поповић, исто.

номских добара и привилегија, мимо утврђених моралних, правних, економских и других правила у друштву. У време трајања државе Немањића били смо Европа, што данас, нажалост нисмо. То и данас покушавамо, али се једна од главних замерки европских моћника, тиче друштвеног зла оличеног у корупцији. Поражавајућа је чињеница да данашња Србија спада у једну од најкорумпиранијих држава у Европи и да је на ивици банкротства. Данас нема средњовековних "регалија" (искључивих права владара на поједине изворе прихода), али има грамзиве власти, која уместо повеља, доноси законе и помоћу њих се, уз помоћ "контраверзних бизнисмена", неосновано богате појединци, а државни буџет се празни. Ту је и сиромаштво људи које је знатно подложније корупцији, на шта је још Аристотел упозоравао рекавши "да су сиромашни људи, у систему судске или извршне власти, због сиромаштва и поткупљивији".³⁴ Наравно тога би мање било када би "одговорна и професионална бирократија била адекватно награђена".³⁵

---

³⁴ Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1270 б.

³⁵ С. Вуковић, *Корупција и владавина права*, Београд, 2003, стр. 21

*Nataša Deretić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

Forms of Corruption in Mediaeval Serbia

Abstract: *The consolidation of feudal relationships in the Serbian territories (of Raska and Duklja-Zeta) was slow and it remained within the range of ancestral /tribal relations and institutions for a long time, from the second half of 11th to 14th century. With the emergence of the mediaeval Serbian state and the development of a bureaucratic apparatus, accompanied by specialization in the spheres of judicial practice and finance, a new type of people appeared – judges and other persons dealing with justice, officials of the feudal lords... The more developed and ramified the bureaucratic apparatus (consisting of individuals), the more deviant conduct of people. They did not shrink from different forms of abuse (embezzlement, defamation, excessive charges, and various scams related to the ruler's finances). The growing stratification in terms of social classes led to differentiation between those who were wealthy and the ones who were not. The former were increasingly recruited from the ranks of merchants and craftsmen, equally accustomed to deviant behaviour. What contributed to this was the fact that despite the principal allegiance to the Byzantine civilization, the Serbian state was not immune to western influences, coming mostly via coastal cities, but also from Hungary and other European states. The behaviour of mediaeval people was also influenced by the church, which in the territory of the mediaeval Serbia was a prominent economic, ideological and political force.*

Key words: *mediaeval social relations, strengthening of the central government, deviant behaviour of new classes of people, the Code of Dusan.*

